

KELÂM İLMİ'NİN YENİDEN İNŞASINDA HADİS'İN ROLÜ

Mehmet KUBAT*

Giriş

İslâm kültürünün Kur'an'dan sonra ikinci kaynağı sayılan Hadis veya Sünnet'in, İslâm'ın temel Kitabı'nın en geniş tefsiri ve şeriat yönünden onun tamamlayıcısı olduğunda kuşku yoktur.¹ İslâm'ı doğru anlamının ise, Kur'an'ın "en güzel misal"² olarak tavsif ettiği İslâm Peygamberi'nin iyi anlaşılıp doğru takdim edilmesiyle, eş deyişle hadis-sünneti doğru anlamakla mümkün olacağı tarihten günümüze müslümanların geneli tarafından kabul gören bir husustur.

"İster Ortaçağ İslâm düşüncesi, ister çağdaş İslâm düşüncesi olsun, eski-yeni tecrübelerimiz de göstermiştir ki, İslâm dünyasında düşünce veya eyleme yönelik hiçbir projenin Sünnet-hadîsten bağımsız kalması mümkün olmadığı gibi, bağımsız kaldığı takdirde başarılı olması da mümkün değildir. Bu sadece bir iddia değil, aynı zamanda ampirik verilere dayanan sosyolojik bir gerçektir."³

Aslında Kur'an'ın geliş yoluyla, sahih olarak bizlere ulaştığı "sünnet" in geliş yolu arasında gerçekte büyük bir farklılık yoktur. Soruna bu perspektiften bakıldığında, Kur'an'ı nasıl anlayacağımızın ve onun Peygamber ve sahabe tarafından nasıl anlaşıldığının belirteci konumundaki Sünnet'in, İslâmî ilimler alanındaki konumunun vazgeçilmez olduğu kendiliğinden ortaya çıkmaktadır. Dolayısıyla İslâm dünyasında düşünce veya eyleme yönelik projelerde hadis-sünnet'ten bağımsız kalınması, Peygamber'e rağmen İslâm'ı anlamaya çalışmakla eşdeğer sayılacağından başarı şanslarının olması mümkün değildir.

Saf İslâm itikadını ve buna göre şekillenen kültür ve medeniyetleri her türlü iç ve dış tesirlerden koruma gibi tarihî bir misyon yüklen ve "kesin deliller kullanarak ve vâki olacak kuşkuları ortadan kaldırmak suretiyle İslâm inanç esaslarını kanıtlamayı,⁴ içten ve dıştan yönelen aykırı görüş, sapkın fikir ve eleştirilere karşı İslâm itikadını savunup korumayı hedefleyen" Kelâm İlmî'nin, teolojik meselelerin çözümünde akli öncelemekle birlikte,

(*) Yrd. Doç. Dr., Yüzüncü Yıl Üniversitesi, İlahiyat Fakültesi, Kelâm Anabilim Dalı, mkubat66@hotmail.com

¹ M. Said Hatiboğlu, *Müslüman Kültürü Üzerine*, Ankara, 2004, s. 13 vd.

² Ahzâb, 33/21

³ M. Hayri Kırbasoğlu, *Alternatif Hadis Metodolojisi*, Ankara, 2002, s. 13

⁴ Adududdîn el-İcî, *el-Mevâkıf fi İlmi'l-Kelâm*, Beyrut, Ts., s. 7; Seyyid Şerif el-Cürcanî, *Şerhu'l-Mevâkıf*, Tahran, Ts., 1/23 ; Şerafeddin Gölcük-Süleyman Toprak, *Kelâm*, Konya, 1996, s. 22; Hüseyin Atay, *İslâm'ın İnanç Esasları*, Ankara, 1992, s. 13

“İslâm kanunu üzere oluş”⁵ ilkesi gereği naklî delillere bağlı kalması, kalkış noktası olarak Kitap ve Sünnet’e öncelik vermesi⁶ gerekir. Bir başka deyişle Kelâmî konuların Kur’anî ve Nebevî dayanakları bulunmalıdır. Çağdaş bir Kelâm İlmi’nin inşasını gerçekleştirecek ve onu yeniden yapılandıracak olan kelâmcının da, İslâm düşüncesine yöneltilen aykırı fikir ve akımlara karşı verdiği mücadelede kullanacağı dilin, vahye dayanan dinî bir söylem olması gerektiğinde kuşku yoktur. Bu bağlamda kelâmcının vahyi doğru yorumlamada ve ilahî öğretiyi anlayıp anlamlandırmada hadis-sünnet’ten müstağni olamayacağı açıktır.

Bu gerçekten hareketle, bu tebliğde hedeflediğimiz öncelikli husus, tarihin belli dönemlerinde salt “cedel”e dönüşen, günümüzde de etkinlik ve işlevselliğini adetâ yitirmiş olan Kelâm İlmi’nin yeniden inşasında hadîsin rolü üzerinde durmak, bu ilmin oluşturulmasında sünnetin katkısının neler olabileceğini vurgulamak, kelâm âlimlerinin hadîsten nasıl faydalanabileceklerinin imkânlarını araştırmak, bu bağlamda çözümsel yaklaşımlarda bulunmak olacaktır. Kelâm’ın yeniden yapılanması sürecinde hadîs-sünnet’in teorik ve kavramsal rolünün ne olabileceği, bunun geleneksel Kelâm’ın epistemik yapısıyla ne derece uyumlu olduğunun ortaya çıkarılması da bu çalışmada hedeflediğimiz bir diğer husus olacaktır.

I. İlk Dönem İslâm Toplumunda Hadîs’in Yeri

Vahyin indirildiği süreç olarak adlandırabileceğiniz ilk dönem İslâm toplumunda Hz. Peygamber, itikadî olsun amelî olsun şüphe edilen bütün konularda kendisine danışılan ve sorunları çözen yegâne merciydi.⁷ Onun Kitap’tan vahiy olarak aktardıkları nasıl hüccet kabul ediliyorsa, vahiy dışında sarf ettiği sözleri (kavlî sünnet), yaptıkları iş ve davranışları (fiilî sünnet) ile takrîrleri (takrîr sünnet) de hüccet kabul ediliyordu. Sağlığında onun sünnetini kabul etmemek dinden çıkmakla veya küfürle eşdeğer sayıldığından, Hz. Peygamber döneminde hadis-sünnet’in itikadî konularda delil sayılıp sayılmaması diye bir sorundan bahsetmek mümkün değildir. Kısacası, sahabeinin haber-i vâhidle ihticâc ve muhtevası ile amel ettiğinden şüphe edilemez.⁸

Hz. Peygamber ve ilk iki halife döneminde dine dayalı konularda nassa, nakle ve rivâyete ağırlık verilir, itikadî konularda aklî istidlal ve aklî

⁵ Seyyid Şerîf el-Cürcanî, *Kitabu't-Ta'rifât*, Mısır, 1283, s. 185

⁶ İzmirli İsmail Hakkı, *Yeni İlm-i Kelâm*, Ankara, 1981, s. 1vd.

⁷ Krş. Muhammed el-Behiy, *İslâm Düşüncesinin İlahi Yönü*, Çev. Sabri Hizmetli, Ank., 1992, s. 41

⁸ Subhi es-Salih, *Hadîs İlimleri ve Hadîs İstılahları*, Çev. M. Yaşar Kandemir, Ankara, 1988, s. 268

muhakemeye⁹ değer verilmezdi. İtikadî meselelerde cedel yapılmaz, aksine bu gibi konularda naslarda belirtilen ile yetinilirdi. Çünkü onlar, akidenin bütün temellerinin Kur'ân'da açıkça gösterildiğine, Peygamber'in de gerek sözleri ve gerekse de fiilleri ile akidenin temellerini açıkladığına inanıyorlardı.¹⁰

Mu'tezile'nin doğuşuna kadar olan süreçte ister amelî, ister itikadî olsun hemen her konuda hadîs-sünnet'e hüccet nazarıyla bakıldığında şüphe yoktur. Kanaatimizce bu alandaki ilk kırılma, *nakli delillerin zan, akli delillerin ise kesinlik ifade ettiği*¹¹ şeklinde özetlenebilecek anlayışın tercümeler yoluyla İslâm dünyasına girişiyle yaşanmıştır. H. II. asrın başlarında doğan Mu'tezile, felsefenin de etkisiyle naklî deliller karşısında aklî delilleri öncelemiş, akıl ile nakil çatıştığında nakli, aklî ilkeler doğrultusunda te'vil etmiş, kısacası nass karşısında akla hakem rolü vermiştir.¹² Mu'tezile'nin akıl-nakil ilişkisindeki bu yaklaşımı büyük ölçüde daha sonra teşekkül eden sünnî kelâm ekollerinden Eş'arî ve Mâtürîdîler tarafından da benimsenmiştir.¹³

⁹ Burada akıldan maksat, pratik ve tecrübî akıl değil, kelâmi manâdaki akıl, nazar ve istidlale dayalı metafizik akıldır.

¹⁰ Muhammed b. İdris eş-Şafî, *er-Risâle*, Tah. Ahmed Muhammed Şâkir, Kahire, 1979, s. 20-21 vd.

¹¹ Mu'tezile'den Kâdî Abdulcebâr, aklî delilin asıl, naklî delilin fer' konumunda olduğunu, aklî delil ile naklî delilin çatışmayacağını, zira asıl ile fer'in tearuz etmeyeceğini (Bkz. Kâdî Abdulcebâr, *el-Muğnî fî Ebvâbi't-Tevhîd ve'l-Adl*, Kahire 1960-65, XV/27) belirtirken, Cüveynî'ye göre naklî delil, te'vile maruz kalması dolayısıyla kesinlik ifade etmez. Nassın kesinlik ifade etmesi için te'vile maruz kalmadığı ve zâhiriyle anlaşılabilirliği hususunda İslâm ümmetinin icmâ etmiş olması lazımdır. Bkz. Ebu'l-Mealî el-Cüveynî, *eş-Şâmil fî Usulî'd-Dîn*, Beyrut, 1999, s. 21. Bu hususta Fahreddin er-Razi, "nakli deliller yakîn ve kesinlik ifade etmez. Çünkü bu delillerin kat'iyet ifade edebilmeleri için lügat manâlarının, sarf kaidelerine göre ortaya çıkan manâların, eşanlamlı olma, mecaz, izmar (zamir getirme veya metinde gizli bir cüz'ün olduğunu kabul etme), nakil, takdim, te'hir, tahsis, nesh ve akla aykırı olmama gibi ihtimallerden uzak olmaları icap eder. Bir nassta bu gibi ihtimallerin bulunmaması kesin değildir. O halde nass zannîdir. Zanna dayanan şey de zannîdir. Bu husus bu şekilde tesbit edildikten sonra şu gerçek ortaya çıkar: Nakli deliller zan, akli deliller ise kesinlik ifade eder. Zan, kat'i bilginin karşısında tutunamaz" der. (Fahreddin er-Razi, *Mealimu Usulî'd-Dîn*, (Mektebetu'l-Kulliyâti'l-Ezheriyye), Ts., s. 24; *Esâsu't-Takdîs fî İlmi'l-Kelâm*, Beyrut, 1995, s. 137) der. Ebu'l-Muîn en-Nesefî ise, Ehl-i Sünnet alimlerinin akıl vasıtasıyla elde edilen bilgileri, kesin bilgi olarak kabul ettiklerini, nasıl bütünün parçasından büyük oluşu veya parçanın bütünden küçük oluşu duyular vasıtasıyla kesin olarak biliniyorsa, aklın ilkeleri (bedaheti)yle sabit olan bilgilerin de duyularla elde edilen bilgiler gibi kesinlik ifade ettiğini söyler. Bkz. Ebu'l-Muîn en-Nesefî, *Tabsiratu'l-Edille*, Tah. Hüseyin Atay, Ankara, 1993, I/27

¹² Gölcük-Toprak, *Kelâm*, s. 45

¹³ Yusuf Şevki Yavuz, "Akıl", *DİA*, İst., 1989, II/245

II. Kelâmcılara Göre Âhâd Hadislerin Bilgi Değeri

Bilgi edinme yolları olarak duyular, haber-i sadık ve akli kabul eden kelâmcılar,¹⁴ Kelâm İlmi'nin konusu ve gayesi açısından inanca dair konuların kanıtlanmasını, hem naklî hem de akli delillere başvurarak yapmışlardır. Kelâmcılara göre itikadî konularda kabul edilecek delillerin kesin ve kat'î, hüküm veya karar verdirebilecek özelliklere sahip burhanlar veya hüccetler olmaları gerekir. Bu nedenle Kelâm, kesin bilgiye ihtiyaç duyan bir ilimdir. Henüz kesinliğe ulaşmamış, delillerle kanıtlanmamış olan, malumât kabilinden olan bilgiler, zan ifade ettikleri ve bünyelerinde bir kısım kuşkuları barındırdıkları için bu ilim nazarında kesin bilgi olma özelliğine sahip değildir.¹⁵

Kelâm İlmi'nde inanca dair hususların sağlam, sâbit, değişmez, kesin ve doğru bilgilere dayandırılması temel amaç olduğundan, bu ilimde zannî ve taklidî bilgilere itibar edilmemiştir. Delâlet veya sübût, yahut hem delâlet, hem de sübût yönünden kesin olmayan deliller, rivâyetler veya nakiller kelâmî bir esası belirlemede tek başına delil olarak kabul görmemiştir. Bu özelliği ile kelâm yöntemi, geniş ölçüde *selefiyye'nin itikada ilişkin yöntemi*¹⁶nden ayrılır. Zira Selefler, sübûtu kesin olmayan çok sayıdaki âhad haberleri itikadî konularda delil olarak kabul ettikleri halde kelâm alimleri bu görüşe katılmazlar. Sahih bile olsa âhad hadisleri itikadî konularda delil ve

¹⁴ Nureddîn es-Sâbunî, *el-Bidâye fî Usulî'd-Dîn*, Dımeşk, 1979, s. 17; İzmirli, *Yeni İlm-i Kelâm*, s. 33 vd.; Gölcük-Toprak, *Kelâm*, s. 98

¹⁵ Cihat Tunç, "*Kelâm İlmi'nde Niçin Kesin Bilgiye İhtiyaç Vardır?*", *Bilimname*, Yıl: 1, Sayı: 2, Kayseri, 2003, s. 152

¹⁶ Vahyin indirildiği süreçte itikadî konuların tartışma konusu yapılmaması, itikadî konuların akli kriterlere dayalı olarak tartışılması ve rasyonel temellerinin araştırılmaması ile Hz. Peygamber'in itikadî konularda diyalektiği kullanmaması, sonradan "*Selefi*"in dini anlama ve açıklamada seçtiği yöntemin temel dayanağı olmuştur. İlk müslümanların dini anlama konusunda gösterdikleri tutumu bir model olarak alan ve bu çerçevede meselelere açıklık getiren selef, itikadî konularda te'vilden uzak durmayı, nassları vârid oldukları şekilde zahiri üzere bırakmayı, müteşâbihleri hususunda her konuda olduğundan daha çok dikkatli davranmayı, ne teşbih ve teçsime, ne de ta'til ve nefye gitmeksizin (Bkz. Krş. İzmirli *Yeni İlm-i Kelâm*, s. 64), âyet ve sahih hadislerde dile getirilen anlatımlar ölçüsünde bu âyetleri anlayıp tefsir etmeyi, Allah'ın sıfatlarını âyet ve hadislerde anlatıldığı kadarıyla anlamakla yetinmeyi, geri kalan ve insan aklının sınırlarını aşan hususları da Allah Tealâ'ya havale etmeyi yeğlemiş, tartışma ve diyalektiği reddetmiş, itikada ilişkin bir problemi açıklarken konu ile ilgili nassları nakletmekle yetinmiş, *neden ve niçin* sorularını sormamıştır. (Krş. Ebu'l-İzz el Hanefî, *Şerhu Akaidi't-Tahaviyye*, Beyrut, 1988, s. 215; Ebu'l-Hasen el-Eş'arî, *Makalatu'l-İslâmiyyîn*, Neşr. Ritter, Weisbaden, 1980, s. 293; Ayrıca bkz. Cüveynî, *Ğıyasu'l-Umem fî İltiyasi'z-Zulem*; Tah. Abdulazîm ed-Dîb, Katar, 1401, s. 32; Abdülkerim eş-Şehristânî, *el-Milel ve'n-Nihal*, Beyrut, 1986, I/92; Ebu İshâk b. Mûsa eş-Şatbî, *el-İ'tisâm*, Beyrut, 1991, II/490 vd.; İrfan Abdulhamid, *Dirasât fî'l-Fıraki ve'l-Akâidi'l-İslâmiyye*, Beyrut, 1984, s. 139. Bu çalışmanın ilgili kısımlarında işaret edileceği üzere selefler, sübûtu kesin olmayan çok sayıdaki âhad haberleri itikadî konularda delil olarak kabul etmiştir.

ölçü olarak kabul etmeyen kelâm alimleri, bu çeşit hadislerin ancak fıkıhta ve amelî-ahlâkî konularda delil olabileceğini iddia ederler. Kelâm'da sadece mütevatir olan ve aynı zamanda delâleti de açık ve kesin olan hadisler delil olarak kabul edilir.¹⁷

Bütün İslâmî ilimlerde olduğu gibi, geleneksel akâid ilminde de hadîs-sünnet mutlak anlamda dinî hükümlerin şer'î bir kaynağı kabul edilmiştir. Erken dönem itikada dair eserler irdelendiğinde âlimlerin, amelî konularda olduğu gibi itikadî hususlarda hadisleri alıp kullandıkları rahatlıkla müşahe-
de edilebilir.¹⁸

Kelâm âlimleri, kelâmî problemlerin çözümünde hem aklî, hem de naklî delillere başvurmuşlardır. “Naklî delil”den kastedilenin, temelde bütün şer'î hükümlerin kaynağı konumundaki Aslu'l-Usûl, Asılların Aslı,¹⁹ yani Kur'an olduğu bilinmektedir. Ancak Kur'an, ilk zamanlarda bizzat müslümanların da kabul ettikleri gibi İslâm'ın yegâne esası değildir. Hadîs yahut sünnet aynı cinsten başka bir esastır.²⁰

Bilindiği üzere hadîs âlimleri, hadîsleri râvîlerinin yaygınlık derecelerine göre mütevatir²¹ ve âhâd²² olarak ikili bir tasnife tabi tutulmuşlardır. Kelâm âlimleri de bu tasnife uyarak haberleri mütevatir ve âhâd olarak ikiye ayırmışlardır. Bildiğimiz kadarıyla mütevatir hadîslerin amelî konularda

¹⁷ Süleyman Uludağ; "Taftazanî, Kelâm İlmi ve İslâm Akaidi" tercemesi, İst., 1991, s. 106 (dipnot)

¹⁸ Meselâ itikadî alanda kaleme alınan ilk eserlerden sayılan Ebu Hanife'nin *el-Fıkhu'l-Ekber* adlı eserinde kabir Tevhid, kabir azabı, İsa'nın nuzulü, kıyamet alametleri gibi itikadî içerikli konularda bir çok hadise yer verilmiştir. Krş. Kemaluddin el-Beyadî, *İşârâtu'l-Merâm min İbârâti'l-İmam*, İst., 1949. İtikadî konularda hadisleri sıkça kullanan bir eser için bkz. Ebû Bekir Ahmed b. Hüseyin b. Ali el-Beyhakî; *Kitabu'l-Esmâ ve's-Sifât*, Beyrut, Ts.

¹⁹ Gölcük- Toprak, *Kelâm*, s. 80

²⁰ Watt, W. Motgomery; *Free Will and Predestination in Early İslâm*, London, 1948, s. 21

²¹ “Vitr” kökünden türemiş bir kelime olan Mütevatir, sözlükte “arası kesilmeksizin peş peşe gelen” anlamındadır. İstilahta ise Mütevatir Haber en genel anlamda, aklın ve adâletin yalan üzere birleşmelerini imkânsız gördüğü bir topluluğun, senedin başından sonuna kadar yine kendileri gibi bir topluluktan rivayet ettiği sahih hadistir (İbn Hacer el-Askalanî, *Nuhbetu'l-Fiker Şerhi*, Çev. Talat Koçyiğit, Ankara, 1971, s. 23; Subhi es-Sâlih, *Hadîs İlimleri ve Hadîs İstilahları*, s. 120) ya da “sika olmaları ve çoklukları sebebiyle yalan üzere birleşmeleri aklın ve âdeten muhal olan bir topluluğun Hz. Peygamber'den rivayet ettikleri haberlerdir” şeklinde tanımlanmıştır. Muhammed Nasıruddîn el-Elbânî, *Hadîs Üzerine*, Çev. Mehmet Kubat, Konya, 1992, s. ***

²² Âhâd haber ise, “tevatür şartlarını taşımayan bütün hadislerdir” () şeklinde tanımlanmıştır. Ancak hadis âlimlerine göre *haberu'l-vâhid* ile *haberu'l-âhâd* tabirleri bir birinin yerine kullanılsa da, gerçekte bu iki kelime arasında fark vardır. Haberu'l-vâhid, “bir kişinin diğer bir kişiden naklettiği haber”i ifade için kullanılırken, haberu'l-âhâd, “birden çok kişinin rivayet ettiği haber” anlamında kullanılmaktadır. Bilgi için bkz. *Mustafa Ertürk, “*Haber-i Vâhid*”, T.D.V.İ.A., XIV/349

olduğu gibi, itikadî hususlarda da delil olarak kabul edildikleri hususunda kelâmcılar arasında hiçbir ihtilaf yoktur. Kesin ilim veya kat'îyyet ifade ettikleri bütün âlimler tarafından kabul edildiğinden, mütevâtir haberlere mutlak delil olma yönüyle hiçbir fırka veya hiçbir âlim itiraz etmemiştir. Ne var ki, nesilden nesle kitlesel rivayet yoluyla nakledilen yaşayan sünnetler hariç, özellikle itikadî konularda mütevâtir derecesinde sağlam hadislerin olmadığı, ya da yok denecek kadar az olduğu genel kabul görmüş bir husus²³ olduğundan, hadîs ilmi'nin konusu âhâd hadislere münhasır kalmaktadır.²⁴ Esas sorun da bu noktada baş göstermekte, âhâd haberlerin itikadî konularda delil sayılıp sayılmayacağı sorunu önemli bir problem olarak karşımıza çıkmaktadır.

Bu açıklamalardan sonra konuyu bir aşama daha ileriye taşıyarak ekollerin haber-i vâhidin itikadî konularda kullanılıp kullanılmayacağına dair görüşleri üzerinde durmakta fayda görüyoruz.

a) Selefiyye, Ashabu'l-Hadîs ve Zâhirîlere Göre İtikadî Hususlar- da Haber-i Vâhidin Yeri

İlk müslümanların dini anlama konusunda gösterdikleri tutumu bir model olarak alan ve bu çerçevede meselelere açıklık getiren selefiyye, ashabu'l-hadîs ve zâhirîler, itikadî konularda nasları vârid oldukları şekilde zâhiri üzere bırakmayı, âyet ve sahih hadislerde dile getirilen anlatımlar ölçüsünde nasları anlayıp açıklamayı, itikada taalluk eden konuları âyet ve hadislerde anlatıldığı kadarıyla anlamakla yetinmeyi, geri kalan ve insan aklının sınırlarını aşan hususları da Allah'a havale etmeyi yeğlemiş, itikada ilişkin bir problemi açıklarken konu ile ilgili vârid olan nasları nakletmekle yetinmişlerdir.²⁵

Sünnet'e olan aşırı muhabbeti ve hemen her hususu âyet ve hadislerle dayandırması sebebiyle, Rasulullah'ın karpuzu ne biçimde yediğine dair kendisine bir nakil veya rivâyet ulaşmadığı için ölene kadar karpuz yemeyen²⁶ Selefiyye'nin öncüsü Ahmed b. Hanbel (ö. 241/855), teslimiyetçi bir anlayışla sahabe, tabiîn ve tebe-i tabiîn tarafından nakledilen ve sahih kabul edilen âhâd haberleri mânen mütevâtir hükmünde kabul ederek, bu tür haberlerin hem akaid hem de fikhî ve ahlâkî konularda kesin delil olacağını kabul

²³ Atay, Hüseyin; *İslâm'ın İnanç Esasları*, Ankara, 1992, s. 139; Krş. Ali Osman Koçkuzu, *Rivâyet İlimlerinde Haber-i Vâhitlerin İtikât ve Teşri Yönlerinden Değeri*, Ankara, 1988, s. 65

²⁴ M. Hayri Kırbaçoğlu, *İslâm Düşüncesinde Sünnet*, Ankara, 1999, s. 17

²⁵ Krş. Ebu'l-İzz el Hanefî, *Şerhu Akaidi't-Tahaviyye*, Beyrut, 1988, s. 215; Ebu'l-Hasen el-Eş'arî, *Makalatu'l-İslâmiyyîn*, Neşr. Ritter, Weisbaden, 1980, s. 293

²⁶ Bkz. Süleyman Uludağ, *İslâm Düşüncesinin Yapısı, Selef, Kelâm, Tasavvuf, Felsefe*, İst., 1985, s. 45 vd.

etmiştir²⁷. İtikada ilişkin yöntemi incelendiğinde, onun kabir azabı, münker ve nekîrin sualleri, mü'minlerin günahları kadar ceza çektikten sonra cehen-nemden çıkacakları hususu, mizân, sırat, havz ve şefaatin varlığına inanma-nın hak olduğuna dair görüşleri vs. konularındaki dayanaklarının tamamen hadislerden oluştuğu rahatlıkla görülebilir.²⁸

Âhâd haberlerin amelî konularda olduğu gibi itikadî hususlarda da de-lil olacağını savunan bir diğer âlim de İbn Teymiyye (ö.728/1328)'dir. İbn Teymiyye, akaide ait çalışmalarında nakle öncelik vermiş, "akaid binasını Kur'an ve hadislerin yardımıyla kurmuştur."²⁹ İbn Teymiyye, haber-i vâhidlerin ilim ifade ettiğini,³⁰ dolayısıyla bu tür haberlerin amelî konularda olduğu gibi, itikadî hususlarda da delil olduğunu kabul eder. İtikada ilişkin eserleri incelendiğinde İbn Teymiyye'nin itikadî hususları temellendirirken âyetler yanında hadise de sıkça baş vurduğu rahatlıkla görülebilir.³¹

İtikadî konularda âhâd haberleri delil kabul eden ve bu düşüncüyü ha-raretle savunan bir diğer selefi âlim de İbn Teymiyye'nin öğrencisi İbn Kayyim el-Cevziyye (ö.751/1350)'dir. İtikad ile ilgili gelen haberlerin, âhâd da olsa, âyetlere uygun ve onların bir bakıma tefsiri mahiyetinde olduğunu, bu haberlerin netice itibarıyla Kur'an ile aynı ağızdan çıktığını, şefaet, ru'yet, vech, yedeyn, mecî', nüzûl, istivâ vb. konuların hepsinin hadislerle sabit ve Kur'an'a uygun inançlar olduğunu belirten İbn Kayyim, haber-i vâhidlerin itikadî hususlarda delil olamayacağına kani olan karşıt görüşlülere şiddetle eleştirmektedir.³² İbn Kayyim, Mâlik, eş-Şafiî, hanefiler, Davud ez-Zâhirî, İbn Hazm, Hüseyin b. Ali el-Kerabisî ve Haris el-Muhasibî haber-i vâhidin kesin bilgi ifade ettiği görüşünü kabul ettiklerini söyler.³³

Haber-i vâhidi hem amelî hem de itikadî konularda delil kabul eden-lerden birisi de zâhiriyye mezhebinin önde gelen âlimlerinden İbn Hazm (ö.456/1063)'dir. İbn Hazm'a göre Rasulullah'a varıncaya kadar hep âdil

²⁷ Yusuf Şevki Yavuz, "Haber-i Vâhid", *DİA*, İst., 1996, XIV/354; Subhi es-Sâlih, *Hadis İlimleri ve Hadis İstulahları*, s. 269

²⁸ Bkz Ahmed b. Hanbel, "er-Raddu ale'z-Zenâdika ve'l-Cehmiyye", Ali Sami en-Neşşar-Ammar Cemi et-Talibî, *Akâidu's-Selef* içinde, İskenderiyye, 1971, s.53 vd.; "Usulu's-Sünne", Fevvâz Ahmed Zemelî, *Akâidu Eimmeti's-Selef* içinde, Beyrut, 1995, s. 19 vd.; Krş. Muhammed Ebu Zehra, *Ahmed b. Hanbel*, s. 226***

²⁹ Koçkuzu, *Haber-i Vahitlerin İtikat Yönünden Değeri*, s. 142

³⁰ Bkz. İbn Teymiyye, *Mecmuu Fetâva*, Medine, 1995, XVIII/40

³¹ Krş. İbn Teymiyye, *Mecmuu Fetâva*, V/156 vd., XVIII/40 vd.

³² İbn Kayyim el-Cevziyye, *es- Savaiku'l-Mursele ale'l-Cehmiyye ve'l-Muattila*, Kahire, 1992, II/528

³³ İbn Kayyim, *es- Savaik*, II/528

kimselerin rivayet ettiği haber-i vâhidler, hem ilim ifade eder, hem de kendileriyle amel gerekir.³⁴

İbn Hazm, Tevbe Sûresi'nin 122. âyetinde geçen "tâife" sözcüğünün hem "cemaat", hem de "tek kişi" anlamında kullanılan bir kelime olduğuna dikkat çekerek, haber-i vâhid tek bir kişi tarafından bile rivayet edilse, o tek kişinin rivayetine inanıp ona göre amel etmenin farz olduğunu söyler.³⁵

İbn Hazm, Hz. Peygamber'in komşu ülkelerin hükümdarlarına elçiler gönderdiğine dikkat çekerek, Hz. Peygamber'in, gönderdiği bir elçinin dine dair haber verdiklerine hükümdarların uymasını istediğini, demek ki bir kişinin haber verdiklerini kabul etmenin dinî bir vecîbe olduğunu söyler. Yine o, Hz. Peygamber'in Muaz'ı Yemen'e, Ebu Musa el-Eş'arî'yi diğer bir yere, Ebu Bekir'i hac emîri, Ebu Ubeyde'yi Necrani'ye, Ali'yi de Yemen'e kâdî olarak gönderdiğini hatırlatarak, eğer bir kişinin haber verdikleri ilim ve amel ifade etmeseydi, Hz. Peygamber'in tek kişiyi değil, daha çok kişileri oralara göndereceğini, dolayısıyla haber-i vâhidin hem ilim hem de ameli birden gerektirdiğini vurgulamıştır.³⁶

b) Mu'tezile'ye Göre İtikadî Hususlarda Âhâd Haberlerin Yeri

İslâm dünyasında ilk kez itikatta yalnızca kesin bilgi gerektiren delillerin kullanılabilceğini savunan ve zanna dayandıkları gerekçesiyle âhâd haberlerin itikadî konularda delil olamayacağını dile getirenler Mu'tezilîler olmuştur. Nazzâm (ö.231/845) dışındaki Mu'tezilî âlimler, zannî bilgi ifade ettikleri için haber-i vâhidlerin akaid konularında delil olamayacağı görüşündedirler.³⁷

Mu'tezile'den Kâdî Abdulcebbar (ö.415/1024)'a göre bir, iki veya hata etmesi mümkün olan sayıdaki kişilerin rivayet ettiği haber-i vâhidler yakîn ifade etmedikleri ve yalan, hata, unutmama, değişme ve değiştirilme gibi ihtimallerden de uzak olmadıkları için, kesin (kat'î) bilgi gerektiren itikadî konularda delil olamazlar.³⁸

Mu'tezilî âlimlerden Kâdî Abdulcebbar'ın öğrencisi Ebu'l-Hüseyin el-Basrî (ö.436/1044) ise, *el-Mu'temed fî Usûli'l-Fıkh* adlı eserinde, zannî ol-

³⁴ İbn Hazm, *el-İhkâm fî Usûli'l-Ahkâm*, I/119'den naklen Subhi es-Salih, *Hadis İlimleri ve Hadis İstihlaları*, s. 270

³⁵ Muhammed Ebu Zehra, *İbn Hazm*, Çev. O.Keskioğlu-E.Gündüz, İst., 1996, s. 247

³⁶ Ebu Zehra, *İbn Hazm*, s. 247; Krş. İbn Kayyim el-Cevziyye, *Muhtasarı's-Savaiki'l-Mürsele ale'l-Cehmiyye ve'l-Muattıla*, Kahire, 1992, II/528

³⁷ Kâdî Abdulcebbar, *el-Muğnî*, IV/225; Yusuf Şevki Yavuz, "Haber-i Vâhid", *DİA*, XIV/353

³⁸ Kâdî Abdulcebbar (el-Belhî, ve el-Hâkim el-Cüşemî ile birlikte), *Fazlu'l-İ'tizâl ve Tabakatu'l-Mu'tezile*, Tunus, 1986, s. 151, 156, 158, 195; Kâdî Abdulcebbar, *Şerhu'l-Usûli'l-Hamse*, Tah. Abdulkarim Osman, Kahire, 1996, s. 98, 769 vd.

dukaları için inanç konularında haber-i vâhidlerin kabul edilemeyeceğini, ancak gerekli şartları taşıyan âhâd haberlerin amelî konularda delil olabileceğini söyler. O, itikadî hususların yalnızca yakîn ifade eden kesin delillerle belirlenebileceğini, bu nedenle zan içeren âhâd haberlerin Allah'ın sıfatları, tevhid, adâlet, nübüvvet gibi dinin ana esaslarını teşkil eden konularda kabul edilemeyeceğini açık bir dille belirtir.³⁹

c) Ehl-i Sünnet'e Göre İtikadî Hususlarda Haber-i Vâhidin Yeri

Ehl-i Sünnet kelâmcılarının cumhuru itikadî konuları ispat etmede veya itikadî bir esası ya da prensibi belirlemede sadece mütevâtir haberleri kabul etmiş, zan içerdiklerinden dolayı âhâd haberleri itikatta delil saymamışlardır. Âhâd haberlerin, ancak sened ve metin açısından aranılan şartları taşımaları koşuluyla, fikhî ve ameli konularda delil olabileceklerini belirtmişlerdir.

Ebu Hanîfe (ö. H.150), Hz. Peygamber'in akla ve Kur'an'a aykırı beyanlarda bulunmasının imkansızlığından yola çıkarak, Kur'an âyetlerine aykırı bilgi ve hükümler ihtiva eden âhâd haberlerin reddedilmesi gerektiğini, bu tür âhâd haberleri reddetmenin Rasûlullah'ı inkâr etmek anlamına gelmeyeceğini, aksine böyle bir davranışın, Hz. Peygamber'i Kur'an'a muhalif davranmış gibi göstermekten tenzih etmek için gerekli olduğunu belirtmiştir.⁴⁰

Ebu Hanîfe'nin itikada ilişkin görüşlerini sistemleştiren Ebu Mansur el-Maturidî (ö.333/944) ise, âhâd haberlerin Hz. Peygamber'in sünnetini mütevâtir hadis kesinliğinde ortaya koyamadığını belirterek, ravilerin durumunun araştırılması ve hadisin muhtevasının, sübût ve manâya delaleti kesinlik arz eden naslarla karşılaştırıldıktan sonra ortaya çıkan kanaate göre davranılması gerektiğini söyler. Maturidî'ye göre, bütün bu faaliyetlerden sonra bile haber-i vâhidin kat'iyet ifade edemeyeceği bir ilke olarak kabul edilmelidir.⁴¹

Tespit edebildiğimiz kadarıyla Ehl-i Sünnet kelâmcıları arasında zan içerdikleri için âhâd haberlerin itikadî konuların ispatında delil olamayacağı görüşünde olanların tek istisnası Ebu'l-Hasen el-Eş'arî (ö.324/936)'dir. Eş'arî, kelâmî görüşlerini ihtiva eden *el-Luma'* adlı eserinde itikadî meseleleri âhâd haberlerle delillendirmediği halde, "*el-İbâne an Usuli'd-Diyâne*"de bir çok itikadî hususu haber-i vâhidle delillendirmiş, kabir azabı, ru'yetullah,

³⁹ Ebu'l-Hüseyn el-Basrî, *el-Mu'temed fi Usuli'l-Fıkh*, Beyrut, (Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye), Ts., II/102 vd.

⁴⁰ Ebû Hanîfe, *el 'Alim ve'l-Muteallim*, (Neşr. M. Zahid el-Kevserî, Çev. Mustafa Öz, *İmam-ı Azam'ın Beş Eseri* içinde, İst., 1992), s. 31 vd.

⁴¹ Ebû Mansur el-Maturidî, *Kitabu't-Tevhîd*, Tah. Fethullah Huleyf, Kahire, Ts., s. 9

şefaât, mi'râc gibi bir çok konuyu âhâd haberlere dayanarak ispat etmiş,⁴² böylece âhad haberlerin itikadî hususların ispatında da delil olacağını göstermiştir. Eş'arî Akîde'nin bir özeti mahiyetinde olan bu eserinde o, Ahmed b. Hanbel'in bakış açısını benimsediğini açıkça dile getirmiş, üslubu, meseleleri ortaya koyuş tarzı ve en önemlisi de duruşuyla selefiyye'nin görüşlerini diriltmek için ortaya çıktığını ilan etmiştir.

Ancak Eş'arî'den sonra gelen ve bu mezhebi bir bakıma sistemleştiren diğer Eş'arî âlimlerinin büyük çoğunluğu, haber-i vâhid'in sadece zannî bir delil teşkil edebileceği, zannî delilin ise akaid konusunda delil olamayacağını söylemişlerdir. Meselâ, Eş'arî mezhebinin önde gelen âlimlerden Cüveynî (ö.478/1085), haber-i vâhidlerin itikatta delil olamayacağı görüşündedir. Cüveynî,cumhura nisbet edilen, "haber-i vâhid bilgi gerektirmez, amel gerektirir" şeklindeki kanaatin bir hata olduğunu belirtir. Ona göre gerçekte kesin olan husus, haber-i vâhid'in, bilgi gerektirmediği gibi, amel de gerektirmemesidir; çünkü eğer haber-i vâhidle amel etmenin vâcipliği kesin biçimde sabit olsaydı, "amelin vâcipliği bilgisi" sabit olurdu ve bu da haber-i vâhidin bir tür bilgiye götürmesi anlamına gelirdi ki, bu yaklaşım tutarlı değildir. Zira özü itibariyle zannî olan bir şeyin kesin bilgi gerektirmesi imkansızdır.⁴³

Gazzalî (505/1111), âhâd haberlerin amelî konularda delil teşkil ettiğini, ancak bu haberlerin Allah ve Rasûlü'ne iman gibi dinin aslından olan hususların ispat edilmesinde yeterli olmadığını belirtirken,⁴⁴ Fahreddîn er-Râzî (ö.606/1210), âhâd haberlerin Allah'ı tanıma ve sıfatlarını ispat etme gibi itikadî hususlarda delil olamayacağını açık bir dille ifade eder.⁴⁵

Sa'duddîn et-Taftazânî (ö.793/1390)'ye göre şüphe içerdiğinden dolayı haber-i vâhid ilim ifade etmez, ancak mütevâtir olduğunda veya bizzat Hz. Peygamber'in ağzından duyulduğunda, haberlerin zarurî ilim ifade edebileceğini belirtir.⁴⁶

Seyyid Şerif Cürçânî (ö.814/1413) ise , yalnızca mütevâtir haberin yakînî bilgi ifade ettiğini, âhâd haberin ise zan içerdiği için itikadî meselelerde hüccet olamayacağını söyler.⁴⁷

⁴² Krş. Eş'arî, *el-İbâne an Usulî'd-Diyâne*, Medine, 1410, s. 46, 50, 56, 60, 62

⁴³ Cüveynî, *Burhan*, I, 599'dan naklen H. Yunus Apaydın, "Haber-i Vâhid", DİA, İst., 1996, XIV,356

⁴⁴ Ebu Hâmid el-Gazzalî, *el-Mustaşfâ*, Beyrut, Ts., I/145, 148, 151

⁴⁵ Fahreddîn er-Râzî, *Esâsu't-Takdis*, s. 215

⁴⁶ Sa'duddîn et-Taftazânî, *Şerhu'l-Akaid* (Haşiyetu Kestelî alâ Şerhi'l-Akaid içinde), Hayri Zorlutuna Matbaası, İst., 1966, s. 40

⁴⁷ Cürçânî, *Ta'rifât*, s. 97

III- Çağdaş Alimlerin Haber-i Âhâd Konusundaki Yaklaşımları

Haber-i vâhidin itikattaki değeri konusu günümüz İslâm dünyasında da üzerinde önemle durulan bir husus olmuştur. Biz bu konuda yazılanların hepsine yer vermek yerine, âhâd hadîsin itikadî konularda delil olup olmadığı ile ilgili fikir beyan eden bir kaç âlimin görüşlerini aktarmakla yetineceğiz.

Âhâd haberlerin itikadî konularda hüccet olduğunu savunan çağdaş âlimlerin başında selefiyyenin son temsilcilerinden sayılan Cemaleddîn el-Kasimî gelmektedir. Kasimî, itikadî konularla ilgili âhâd haberleri aktaran râvilerin, aynı zamanda müslümanlara namaz, zekât ve diğer fikhî hükümleri içeren hadisleri de rivâyet eden kimseler olduğunu, bu hadislerden itikada ilişkin olanlarını reddetmenin, amelî-fikhî içerikli olanları reddetmeyi de gerektirdiğini, bunun da bütün bir şeriati reddetmekle eşdeğer sayılacağını belirtir. O, hadislerin aklî ilkelere uymaması gerekçesiyle hüccet kabul edilmemesini de doğru bulmaz.⁴⁸

Çağdaş âlimlerden Reşit Rıza ise, kelâmcıların çoğunluğunun görüşünü benimseyerek âhad hadislerin, sahih olsa bile, kesin bilgi ifade etmediğini belirterek,⁴⁹ kelâmcıları görüşüne yaklaşmıştır.

İzmirli İsmail Hakkı, kelâm âlimlerinin çoğunluğuna uyarak, zan ifade ettiği için âhâd hadislerin itikadî konuları ispat etmede kat'î delil olamayacağını savunurken,⁵⁰ çağdaş âlimlerden Muhammed Hamdi Yazır kelâmcıların kahir ekseriyetine muhalefet ederek, âhâd haberleri itikadî konularda kesin delil olarak kabul edip kullanmıştır.⁵¹ Elmalılı, Hz. İsa ile ilgili âyette⁵² geçen “teveffî” kelimesine, “İsâ ölmedi, kıyamet gününden evvel size dönecektir” hadisine dayanarak, “ruhu kabzetmek” veya “öldürmek” gibi zâhirî anlamına aykırı bir anlam vermiş, âyetin zâhirî anlamını âhâd habere dayanarak te'vil etmiştir. Ona göre Hz. İsa'nın ruhu henüz kabzedilmemiş, o henüz Allah'a dönmemiştir. Onun dünyada göreceği işler vardır. Cismi Allah'a, ruhu mânevî göğe yükseltilmiştir. İslâm ümmetinin sıkıntıya düştüğü bir zaamanda Hz. İsa'nın ruhu ortaya çıkacak, onlara hizmet edecek ve o, daha sonra vefat edecektir.⁵³

⁴⁸ Cemaluddîn el-Kasimî, *Tarihu'l-Cehmiyye ve'l-Mu'tezile*, Beyrut, 1981, s. 49vd.; Benzer bir yaklaşım için bkz. Muhammed el-Gazzalî, *Düsturu'l-Vahdeti's-Sekâfiyye beyne'l-Muslimîn*, Dimeşk, 1987, 72 vd.; Yusuf Şevki Yavuz, “Haber-i Vâhid”, *DİA*, XIV/354

⁴⁹ Muhammed Reşid Rıza, *Tefsiru'l-Menâr*, (Dâru'l-Fikr, 2. Baskı), Ts., III/317

⁵⁰ İzmirli, *Yeni İlm-i Kelâm*, s. 30

⁵¹ Yusuf Şevki Yavuz, “Elmalılı Muhammed Hamdi”, *DİA*, İst., 1995, XI/62; *DİA*, XIV/355

⁵² Âl-i İmrân, 3/55

⁵³ Elmalılı Muhammed Hamdi Yazır, *Hak Dini Kur'an Dili*, Eser Neşriyat, B.yy.,Ts., II/1112 vd.; Yusuf Şevki Yavuz, “Elmalılı Muhammed Hamdi”, *DİA*, XI/61

Selefi düşünceleriyle tanınan çağdaş hadîs âlimlerinden Muhammed Nâsiruddîn el-Elbânî, “*el-Hadîsu Huccetun binefsihi fi’l-Akâidi ve’l-Ahkâm*”⁵⁴ adıyla müstakil bir eser yazarak, amelî konularda hüccet olduğu gibi, hâdisin itikadî konularda da delil kabul edilmesi gerektiğini vurgulamıştır. Selefi düşünüşün öncülerinden Ahmed b.Hanbel, İbn Teymiyye ve İbn Kayyim el-Cevziyye’nin konu ile ilgili fikirlerini referans alan el-Elbânî, amelî-fikhî konularda delil sayılabilen hadislerin, itikadî konularda neden delil sayılmadığını eleştirmekte, erken dönem İslâm toplumundaki uygulamalara dayanarak âhâd haberlerin akâidin her meselesinde hüccet olarak kabul edilmesi gerektiğini iddia etmektedir.

IV- Âhâd Haberlerin Pratik Değeri

Kelâm İlmi’nin itikadî bir hususu ispat etmede veya belirlemede haber-i vâhidleri kabul etmeme gibi kendisini diğer İslâmî disiplinlerden ayıran önemli bir ilkeye sahip oluşu, bu ilimde itikat ile ilgili hususlarda âhâd haberlerin hiç kullanılmadığı anlamına alınmamalıdır. Aksine bu tür haberler itikadî konularda, te’kid ve teşvik edici mahiyette kabul edilmiştir.⁵⁵ Başta Mu’tezile olmak üzere, hemen bütün kelâmî ekoller kendi mezhep esaslarını destekleyici, görüşlerini te’kid edici mahiyetteki âhâd haberleri kullanmışlardır.

Daha önce görüşlerini aktarıırken de vurguladığımız üzere, Kelâm âlimlerin büyük çoğunluğu bilgi ifade etmeyip zan ifade ettiği için haber-i vâhidi itikadî konuları ispatta delil olarak kabul etmemişlerdir. Ancak kelâmcıların kahir ekseriyeti Kur’an âyetlerinden veya aklın ilkelerinden hareketle ulaştıkları görüşlerini desteklemek veya düşüncelerini te’kit etmek için âhâd haberleri de kullanmışlar,⁵⁶ hadîslerden azami ölçüde istifade yoluna gitmişlerdir.⁵⁷ Bu bağlamda biz, âhâd hadislerin itikatta delil olarak kullanan İmam Eş’arî ile, tersi bir tutumla haber-i vâhidlerin itikadî konularda delil olamayacağını iddia eden Kadî Abdulcebbar’ın inanca dair hususlarda hadîsleri nasıl kullandığını birkaç örnekle ortaya koyarak konuya açıklık getirmek istiyoruz.

Daha öncede vurguladığımız üzere Eş’arî, itikadî bir çok hususu haber-i vâhide dayanarak ispat etmiştir. Şimdi Eş’arî’nin itikadî konularda

⁵⁴ Bu eser tarafımızdan tercüme edilmiş ve “Hadîs Üzerine –Selefi Bir Yaklaşım–” (Konya, 1992) adıyla basılmıştır.

⁵⁵ Krş. Hüseyin Hansu, *Mu’tezile ve Hadîs*, (Basılmamış Doktora Tezi), Ankara, 2002, s. 132

⁵⁶ Hatta bazen kelâmcılar mensubu oldukları mezhep, meşrep ya da fırkayı desteklemek ve kendilerine meşruiyet alanı oluşturmak için bu tür haberleri görüşlerinin yardımına çağırılmaktan geri kalmamışlardır. Bu da onların ciddi eleştirilere tabi tutulmasına neden olmuştur.

⁵⁷ Hüseyin Hansu, *Mu’tezile ve Hadîs*, s. 132

âhad haberleri nasıl alıp kabul ettiğini, itikadî hususları nasıl haber-i vâhîde dayanarak ispat ettiğini *el-İbâne*'den birkaç örnekle izah etmeye çalışalım:

“Bu kimseler (Kaderiyye-Mu'tezile) Rasulullah'ın günahkarlara şefaât edeceğini inkâr ettiler. Bu konuda selef-i sâlihînden gelen rivayetleri de reddettiler. Bunlar kabir azabını da inkâr ettiler. Oysa kafirlerin kabirlerinde azap görecekleri muhakkaktır. Bu konuda sahabe ve tabiîn icma etmişlerdir.”⁵⁸

“Bunlar Nebî'den rivayet edilen, *"Allah her gece dünya semasına iner..."* hadisini ve buna benzer diğer sözlerini inkâr etmekle kalmayarak, güvenilir (sika) ravilerin Rasulullah'tan rivayet ettikleri hadisleri de kabul etmemişlerdir.”⁵⁹

“Biz, ayın on dördünde (bedir gecesi) hilâlin apaçık görüldüğü gibi Allah Teala'nın ahirette gözle görüleceği inancındayız. Rasulullah (s.a.v.)'tan bu konuda bize kadar gelen rivayetlerde belirtildiği gibi mü'minler Allah'ı göreceklerdir.”⁶⁰

“Resulullah (s.a.v.)'ın cennetle müjdelediği on sahabînin (aşere-i mübeşşere) cennete gireceklerine inanırız.”⁶¹

“Resulullah'ın miraca çıktığını bildiren hadisi tasdik ederiz.”⁶²

Mu'tezile'nin önde gelen âlimlerinden Kâdî Abdulcebbar ise, itikadî konularda hadîsin delil olamayacağını ısrarla vurgulamasına rağmen inanca dair bir çok hususu âhâd haberlere dayanarak ispat etmiştir. Mu'tezile'nin ilk öncüleri kabir azabını(n vuku bulacağını) inkâr ettikleri halde, Kâdî Abdulcebbar âhâd haberlere dayanarak kabir azabını kabul etmiştir. Kâdî Abdulcebbar'a göre, kabir azabını ilk olarak Dırar b. Amr inkâr etmiş, Dırar da Vâsıl b. Ata'nın ashabından olduğu için, onun görüşünün bütün Mu'tezilîler tarafından kabul edildiği sanılmıştır. Oysa gerçekte Mu'tezilîler bu görüşte olmayıp, kabir azabını kabul etmişlerdir.⁶³ Yine o, Mîzân, Sırât ve diğer ahiret hallerini de âhad haberlere dayanarak kabul etmiştir.⁶⁴ Ona göre münker-nekir, kabir suali gibi hususlar, naklin etkinlik alanına giren konulardır ve bu hususlar nakille ispat edilir.⁶⁵ Bu nedenle, bu hususta en doğrusu zâhir olan haberlere itimat etmektir.⁶⁶ Ona göre “Ölü, ayak seslerini

⁵⁸ Eş'arî, *el-İbâne*, s. 46

⁵⁹ Eş'arî, *el-İbâne*, s. 50

⁶⁰ Eş'arî, *el-İbâne*, s. 56

⁶¹ Eş'arî, *el-İbâne*, s. 60

⁶² Eş'arî, *el-İbâne*, s. 62

⁶³ Kâdî Abdulcebbar, *Fazlu'l-İ'tizâl*, s. 201-202

⁶⁴ Kâdî Abdulcebbar, *Şerhu'l-Usûli'l-Hamse*, s. 735

⁶⁵ Kâdî Abdulcebbar, *Şerhu'l-Usûli'l-Hamse*, s. 732

⁶⁶ Kâdî Abdulcebbar, *Fazlu'l-İ'tizâl*, s. 203

bile işitir”⁶⁷ hadisine göre ölü, diriltildikten sonra ta’zib edilir.⁶⁸ Aynı şekilde Kâdî Abdulcebbâr, haşir meydanına “yalın ayak ve uryan olarak gelecekleri, bu esnada birbirlerine bakmayacakları”⁶⁹ şeklinde varit olan haberleri, hiç kimsenin inkâr edemeyeceğini belirtmiştir.⁷⁰ Şefaati inkâr etmenin de büyük bir hata olacağını belirten Kâdî Abdulcebbâr, böylece âhâd haberlerin haber verdiği şefaati kabu ettiğini açıkça belirtmiştir.⁷¹

Aynı şekilde Kâdî Abdulcebbâr, Allah’ın sıfatları, adâlet, halku’l-Kur’an ve ru’yet gibi konularda Mu’tezilî görüşleri destekleyen, kendi mezhebine meşruiyyet alanı oluşturan bir çok âhâd hadîsi kabul etmiştir.⁷²

Sonuç ve Değerlendirme

Selefiyye, teslimiyetçi bir anlayışla sahabe, tabiîn ve tebe-i tabiîn tarafından nakledilen ve ümmet tarafından sahih kabul edilen âhâd haberleri mânen mütevâtir hükmünde⁷³ telakki ederek, bu tür haberlerin kesin bilgi ifade ettiğini kabul etmiş ve haber-i vâhid de dahil olmak üzere bütün hadislerin hem akaid hem de fikhî ve ahlâkî konularda kesin delil olacağını belirtmiştir. Başta Ahmed b. Hanbel olmak üzere İbn Teymiyye ve İbn Kayyim el-Cevziyye gibi selefi düşünüşün önderleri, bize kadar ulaşan ve sıhhatinden şüphe edilmeyen âhâd haberlerin İslâmî ilimlerin her alanında hüccet sayılması gerektiğini savunmuş, bu hususta inanç-amel ayırımına şiddetle karşı çıkmışlardır. Ehl-i Sünnet âlimlerinden Eş’arî de kabir azabı, ru’yetullah, şefaati gibi bir çok itikadî konuda âhâd haberleri delil olarak kabul etmiştir.

Yöntem olarak selefiyyenin tam karşısında yer alan Mu’tezile ve sünnî kelâm ekollerine mensup âlimlere göre ise, zannî bilgi ifade ettiğinden, haber-i vâhidler itikadî konularda delil olamazlar. Zira, epistemolojik olarak Kelâm İlmi kat’î delilden başkasını nazar-ı itibara almama, itikadî konuları ispat hususunda yalnızca sübût ve manâya delâleti kat’î olan Kur’an âyetleri ve mütevâtir hadis nevinden delilleri kabul etme gibi kendine özgü bir ilkeye sahiptir ve bu özelliği ile diğer İslâmî disiplinlerden ayrılır.

Hadis-sünnet ve özellikle de haber-i vâhidin bilgi değeri ile ilgili selefi yöntemin doğru ve tutarlı olduğunu kabul etmek mümkün değildir. Çünkü selefiyye’nin kabul ettiği üzere, hadis mecmualarında âhâd hadis olarak bize aktarılan ve hadis otoriterlerince sahih kabul edilen hadislerin tümünün

⁶⁷ Buharî, Cenâiz, 68

⁶⁸ Kâdî Abdulcebbâr, *Şerhu’l-Usûli’l-Hamse*, s. 732

⁶⁹ Buharî, Enbiyâ, 48

⁷⁰ Kâdî Abdulcebbâr, *Fazlu’l-İ’tizâl*, s. 206

⁷¹ Kâdî Abdulcebbâr, *Fazlu’l-İ’tizâl*, s. 207

⁷² Krş. Kâdî Abdulcebbâr, *Fazlu’l-İ’tizâl*, s. 140, 141, 157; *el-Muğni*, IV/228; Krş. Hüseyin Hansu, *Mu’tezile ve Hadis*, s. 132

⁷³ Yusuf Şevki Yavuz, “Haber-i Vâhid”, *DİA*, XIV/354

itikâdî konularda delil olabilecek düzeyde sahih oldukları söylenemez. Zira hadis mecmualarında, sahihlik şartlarını taşıdıkları halde birbirleriyle çelişen ve farklı hükümler içeren bir çok rivayetin bulunduğu bir gerçektir. Bu nedenle Kelâm İlmi'nin yeniden inşasında selefiyyenin hadisler konusunda takındığı tavrı mutlak doğru kabul etmek tutarlı bir tutum olamaz.

Geleneksel Kelâm'da, itikadî hususların sadece kesin delillerle belirlenmesi ve inanca dair konularda zanna dayalı bilgilerin kabul edilmemesi ilkesi, yeniden inşâ edilecek çağdaş kelâm'da da bir ilke olarak korunmalıdır. Çünkü itikatta zan olması, inancın sağlam delillere, dolayısıyla sağlam temellere dayanmadığı anlamına gelir ki, bu İslâm'ın ruhuna tamamen aykırıdır. Ancak böyle bir ilkenin kabul edilmesi, itikadî konularda âhâd haberlerin hiç kullanılmayacağı anlamına gelmemelidir. Bilinmelidir ki, haber-i vâhidle amel etmenin sahih oluşu başka şey, kat'î oluşu daha başka şeydir. İslâm âlimlerinin ekserisi, sika râvinin rivayet ettiği haber-i vâhidin hüccet olup onunla amel etmek lâzım geldiği kanaatindedirler. Bu tür haberlerin delâleti zannî olduğu için de yine onların ekserisine göre kat'iyet ifade etmez.⁷⁴

Ancak Kelâm İlmi'nin ilgi alanı sonuç nihaî noktada İslâm'ın inanç esasları olduğu için, çağdaş bir kelâmî söylemin nebevî dayanaklarının da olması gerekir. Zira Sünnet, Kur'an'ın Peygamber ve sahabe tarafından nasıl anlaşıldığının belirtecidir ve o bize Kur'an'ı nasıl anlayacağımız konusunda rehberlik eder. Bilinmelidir ki, hadis, Kur'an'daki inanç esaslarının Hz.Peygamber tarafından ifade edilmesini de içerir. Bizce, âhâd olsa da, bu tür haberler Çağdaş Kelâm'da inanca dair hususları te'kid edici veya destekleyici bağlamda kabul edilmelidir. Ancak bu alanda kabul edilecek hadisler konusunda şu iki hususun göz ardı edilmemesi gerekir:

I- Bu tür haberlerin akla, Kur'an'a ve sahih sünnete aykırı olmamaları lazımdır. Apaçık aklî ilkelere, Kur'an ve tevâtüren bize ulaşan Sünnet'in açık hükümlerine aykırı düşmeyen âhâd haberler inanca dair hususlarda kabul edilmelidir. Eğer bu tür haberler Kur'an ve tevâtüren aktarılan sünnetin bütünlüğüne aykırı düşerse te'vil edilmeli; şâyet te'vili mümkün olmazsa reddedilmelidirler.

II- Unutulmamalıdır ki, senedi sahih bile olsa, haber-i vâhid tek başına şek ve şüphe götürmeyen itikadî bir esası belirleyemez. Bu nedenle ancak karinelerle desteklenen haberler, itikadî hususlarda kullanılmalıdır. Çünkü karinelerle takviye edilen âhâd hadisler, istidlâl ile hasıl olan ilm-i nazarî ifade ederler.⁷⁵ Mütihazsıslar senedi sahih olan haber-i vâhidle ihticacı kâfi görmeyip, karinelerle takviye edilen haberlerle hükmederek bu nevi haberlerin ilim ifade ettiğini kabul etmişlerdir.⁷⁶ Nitekim İbn Hacer el-Askalanî

⁷⁴ Subhi es-Salih, *Hadis İlimleri ve Hadis Istılahları*, s. 269

⁷⁵ İbn Hacer, *Nuhbetu'l-Fiker Şerhi*, s. 29-31

⁷⁶ Subhi Salih, *Hadis İlimleri ve Hadis Istılahları*, s. 271

(ö.852), karineleri ihtiva eden haber-i vâhidleri üç gurupta toplamıştır. Bunlar: 1) Sahîhayn'a mahsus (Buharî ve Müslim'in rivayet ettiği) hadisler, 2) Mûteaddid turuku bulunan haber-i meşhûra, 3.) hıfz ve itkân (titizlik) yönünden tanınmış imamların rivayet ettikleri haberlerdir.⁷⁷ Bu tür haberler, istidlâl yoluyla ilim ifade ederler.

O halde içerik olarak aynı anlamı ifade eden âhâd haberler, inanca dair hususlarda delil olarak kabul edilebilirler. Mu'tezilî âlim Ebu'l-Hüseyin el-Basrî, sahabenin icmâ ederek delil kabul ettiği âhâd haberler hakkında şöyle demektedir: "Bu haberlerden her biri her ne kadar âhâd haber olsa da hepsi birden mütevâtirdir. Çok olmaları göz önünde bulundurulursa, bu haberlerin yalan olmaları caiz olmaz"⁷⁸ diyerek, âhâd bir haberin, farklı tariklerle rivayet edildiğinde mütevâtir hükmünde olacağını⁷⁹ ve kendisiyle amel edilmesi gerektiğini vurgulamış olmaktadır. Yine et-Taftazânî de, tıpkı ince iplerin bir araya gelerek güçlü bir halat meydana getirmesi gibi, içerik olarak aynı anlamları ifade eden âhâd haberlerin de kesin delil teşkil edebileceğini belirterek,⁸⁰ itikadî konularda da âhâd haberlerle amel edilebileceğini vurgulamıştır.

Bizce, İslâm'ın genel kuralları ve apaçık akli ilkelerle çelişmeyen hadisler, inançla ilgili hususlarda, özellikle de hakkında açık âyet bulunmayan kabir azabı, şefaât, halku'l-Kur'an, İsa'nın nuzûlü, gibi itikadî konularda alınıp kabul edilmelidir. Kelâmî söylemin Kur'anî dayanaklarının yanında, Nebevî dayanakları da bulunmalıdır.

Bilinmelidir ki, akli bir ilim olan Kelâm İlmi'nin inanca dair hususlarda akli öncelemesi kadar doğal bir şey olamaz. Ancak kelâmcıların dayanakları akıl, bir bakıma nassa dayanan ve nassların ruhunda var olan akıl olmalıdır. Kelâmcının akli, filozofların öngördüğü akıl gibi nass karşısında tamamen serbest hareket eden, icabında nassları reddetme yetkisine sahip olan bir akıl olmadığı gibi, Selefiyye'nin kabul ettiği gibi her alanda nassa tabi olan bir akıl da olmamalıdır. Kelâm'ın amacı, İslâm inanç esaslarını felsefî açıdan formüle etmek olduğundan, bu ilim, dinî inançları göz ardı eden felsefeyle katı bir gelenekçiliği sahiplenerek dinde akıl yürütmeyi reddeden selefîlik arasında yer almalıdır.⁸¹

⁷⁷ İbn Hacer, *Nuhbetu'l-Fiker Şerhi*, s. 29-31

⁷⁸ Ebu'l-Hüseyin el-Basrî, *el-Mu'temed*, II/114

⁷⁹ Krş. Abdullah Kahraman, "Mu'tezilî Usulcü Ebu'l-Hüseyin el-Basrî'ye Göre Bilgi Kaynağı ve Delil Olarak Âhâd Haberler", *Marife*, Yıl:3, Sayı:3, Konya, 2003, s. 176

⁸⁰ Sa'duddîn et-Taftazânî, *Şerhu'l-Akaid* (Haşiyetu Kestelî alâ Şerhi'l-Akaid içinde), İst., 1966, s. 34; Yusuf Şevki Yavuz, "Haber-i Vâhid", *DİA*, XIV/354

⁸¹ Krş. İgnaz Goldziher, *Klasik Arap Literatürü*, Çev. Azmi Yüksel-Rahmi Er, Ankara, 1993, s. 64

Yeniden inşâ edilmesi gereken çağdaş bir İlm-i Kelâm, kendi duruşunu, Allah'ın mesajını insanlara ulaştırmak, insanlığın dünya ve âhiret saadeti için Allah tarafından gönderilmiş kutlu elçi Peygamber'e rağmen belirleyemez ve projesini onun öğretilerini hesaba katmadan kuramaz. Çağımızda İlâhî Öğreti'yi anlama çabaları içinde başta gelen bir disiplin olması için Kelâm İlmi, insanı, evreni, olay ve olguları yorumlamada Hadis-Sünnet'ten bağımsız olmamalıdır. Bu sebeple hangi asırda yaşarsa yaşasın, Allah'a inanan insanların ideal birer mü'min olabilmeleri, büyük ölçüde Peygamber'in sözleri, fiilleri ve takrîrleri, yani Sünnet'ini takip etmeleri ile mümkün olabilir. Şüphesiz doğru bir İslâm anlayışı, Kur'an'dan sonra ikinci temel kaynak olan Hadis'in de doğru anlaşılıp kabul edilmesine bağlıdır.

Sonuç olarak diyebiliriz ki, yeniden inşâ edilecek Çağdaş Kelâm İlmi, hadis-sünnet'ten yeterince yararlanmalı, böylece tarihin belli dönemlerinde salt "cedel"e dönüşen "kuru akılcılık" kimliğinden soyutlanmalı ve Kur'an ile Sünnet'in mecrâsında yürüyen bir ilim haline getirilmelidir.